
TÁJÉKOZÓDÁS

KULCSÁR KÁLMÁN

Politikai gondolkodás és politikatudomány Kanadában

Ha egy mondattal kívánnám jellemezni a kanadai politikai gondolkodást – és megjelenését a politikatudományban – a következőket mondanám: ez az ország még ma is keresi identitását. A brit birodalom „kötelességtudó lányából” csak lassan vált szuverén országgá, amely meghaladva-megtartva lojalitását az egykori birodalmi álmok mai szimbólumához, a Koronához, folyamatosan küzd másságáért, folyamatosan birkózik a nagy szomszéd, az Egyesült Államok napi hatása elfogadásának és elutasításának dilemmájával, s végül teszi mindezt az etnikai sokféleség (köztük hangsúlyosan az amerikai kontinensi franciaság) megtermékenyítő és konfliktusokat okozó realitásának közegében.

Az Egyesült Államok hatását – amelynek dominanciáját Kanada sem gazdaságilag, sem politikailag, sem kulturálisan (ideértve a tudományt is) végül is nem tudja igazán legyűrni – mély történeti szemléletre való törekvés ellensúlyozza. Ez a történeti szemléletre való törekvés egyaránt fakad a brit hagyományokból, a 17–18. század francia konzervatív társadalmi rendjének szinte máig élő következményeiből és az évszázadokat átfogó brit–francia együttélésből. S mert Kanada rendkívül gyakorlatias ország, így politikai gondolkodása – a modernizált liberalizmus, a haladó konzervatív és a sajátos, elsősorban a szolidaritásra épülő hol gyengülő (mint napjainkban), hol erősödő (mint az elmúlt évtizedekben) szociáldemokrata ideológia kétségtelen jelenléte ellenére – pragmatikus, a mindennapi élet politikájához, szereplőihöz, intézményi struktúrájához és működéséhez szorosan kötődő *politikatudományban* jelenik meg.

Douglas V. Verney, aki éppen mert kissé kívülről nézi a kanadai politikai gondolkodás alakulását, rendkívül jellemző módon fejezte ki

ezt az összetettséget könyvének már a címében is: *Három civilizáció, két kultúra, egy állam: Kanada politikai tradíciói* (Verney 1986).

Gondolatmenete azért érdekes, mert frappánsan fogalmazza meg a kultúra és civilizáció fogalmának – igaz sokaktól kissé már meghaladottnak tartott elválasztásával – a kanadai politikai gondolkodás gyökereit. Hogy Redfield ismert megkülönböztetését használjam, abból indul ki, hogy Kanadában nem maradt fenn az őslakosságnak olyan „nagy tradíciója”, amely Közép- és Dél-Amerikában, a tolték-maja-azték, illetőleg az inka kultúra jelenségeiben, ha elpusztulva is, ám végül mégiscsak létezett. Így azután az észak-amerikai kontinensnek erre a részére – a bennszülött „kis tradíciót” leszámítva – együtt érkezett a francia kultúra és civilizáció, amelynek később el kellett viselnie az angol kihívást, majd az angol győzelmet, a brit birodalmi fennhatóságot. A 17. századból származó francia kultúra és civilizáció később a brit tradíciókkal keveredve végül is a *politikai együttélés toleráns formáját* alakította ki.¹ Az 1867-ben a brit Parlamentben elfogadott British North America Act ugyanis egyesítette magában a brit parlamenti kormányzati rendszert az amerikai federalizmussal, harmadik elemként pedig elfogadta a többségi uralom brit koncepciójával szemben védekezést is jelentő francia közösség (és község, azaz *communitas*) elemét. Ezeknek az elemeknek a kétségtelenül hatékony együttműködése azonban nem mindig volt képes biztosítani az ország zavartalan politikai életét.

Verney – a múltra vetítve – talán kissé optimistán is fogta fel e kulturális és civilizációs elemeknek egy jellegzetes *politikai kultúrában* való összeolvadását. Ám nem feledhetjük, hogy a közvetlenül a második világháború után született („politikai szociológiai” értékű) regényében Hugh MacLennan mégis „*két magányosságról*” írt, amely a quebeci „nyugodt forradalom” előtt még határozottabban jellemezte a két közösség viszonyát. A brit és a francia kultúra azonban a modern világban is megőrzött annyit eredendő sajátosságaiból, a korábbi „magányosságából” fakadó bizalmatlanságból, hogy találkozásuk az újabb időkben is politikai konfliktusokat produkál. E konfliktusok gyökereiben a sajátos quebeci francia politikai kultúrát kialakító korábbi társadalmi tényezők éppen úgy munkálkodnak, mint az emberi jogok angolszász felfogásának az alkotmányos tradíciókban, esetenként törvényekben és a Common Law egészében tükröződő felfogása, amely az egyént tekinti a jogok alapvető alanyának, s *nem* akár az etnikai közösségben megjelenő kollektívumot.

Kanadának, a brit birodalom „*kötelességtudó lányának*” azonban már az első világháború után, de különösképpen a másodikat követően éreznie kellett a „birodalmi anyától” való fokozódó magára hagyatottságot, és ezzel együtt az egyre inkább erősödő, végül szuperhatalommá váló, nagy szomszéd jelenlétét. Lester B. Pearsonnak, az ország második világháborút követő egyik legnagyobb liberális államférfiának (a másik Pierre Trudeau volt) washingtoni nagykövet, majd külügyminiszter korában még egyaránt küzdenie kellett a nemzetközi

politikában az egyszerűen brit tartományként kezelés ellen, s szembe szállnia az amerikai érdekszférákhoz tartozónak tekintett „kis” állam felfogásával. (Emlékiratainak talán ezek a lapok a legérdekesebb részei: Pearson 1972, I: 202–243.) Az évek haladtával azonban világossá vált, hogy a brit birodalom megszűnése, sőt az Egyesült Királyságnak az Európai Közösségbe való belépése folytán az anyaország a Commonwealth tagországait is „másodrendű” kapcsolatrendszerének tekinti. Ugyanekkor nagy megrázkódtatás érte a quebeci hagyományos, egyház és földbirtokosok uralta, tradíciókat őrző társadalmat is. A nyugodt forradalom² gyakorlatilag gazdaságilag és civilizatorikusan, sőt lényegében politikailag is beillesztette a tartományt a modern kanadai reális viszonyokba (nem véletlen, hogy a szeparatizmus újbóli fellángolása azóta érezhető). Végül az ország demográfiai összetétele rendkívül gyorsan átalakult, a brit és a francia elem mellett nem csupán az európai, tehát a fogadó társadalomba viszonylag könnyebben integrálódó bevándorlókkal kell számolni, hanem – legújabbban a kanadai külpolitikai és külgazdasági rendszer orientációjának hatására is – egyre többen vándorolnak be az ázsiai országokból. Különösen jelentős – gyakran nagy tőkebeáramlással együtt – a kínai jövevények aránya. A kínai bevándorlók jelen vannak az ország hivatalos pénzügyi és politikai intézményrendszerében, akár tartományi csúcson is (egészen 1993 nyarának végéig pl. *British Columbia* tartomány kormányzóhelyettese, tehát az angol királynő tartományi képviselője, bevándorolt kínai volt). Ám ugyanakkor megőrzik saját, nem formális, kívülről nem látható „organikus” – mondhatnám: Gemeinschaft-jellegű – intézményeiket is, aminek következményei a kanadai politikai kultúrára előbb-utóbb látható módon is megjelennek majd.

A már hivatkozott Verney szerint Kanada sajátos politikai gondolkodásának alapját (a sokrétű kulturális gyökérzet mellett) elsősorban az adja meg, hogy *a politikai rendszer feladata a kultúra védelme a domináns* – ma már az amerikai – civilizációval szemben. Analógiája érdekes: Indiával von párhuzamot, ahol a mogul, illetőleg a brit civilizációra épülő politikai intézményrendszerrel, politikai kultúrával szemben megmaradt – a mogul birodalomban – a hagyományos hindu, majd a „British Raj” idején a hindu és az iszlám kultúra, amelynek őrzését tulajdonképpen az indiai alkotmány a politikai rendszer feladatává is teszi (Verney 1986: 10–11, 15, 17). Ugyanez a feladata – provinciális szinten – a quebeci kormányzatnak (Verney 1986: 18), s hadd tegyem hozzá: egyre inkább más tartományi kormányzatoknak is. Rendkívül érdekes jelenség figyelhető meg ugyanis napjainkban: a kezdeti nacionális, etnikai vagy éppen a bennszülött lakossághoz tapadó sajátosságok regionális szinten, mint a szövetségi kormány és a tartományi kormányzatok kapcsolatrendszerének, jurisdikciójának problémái³ jelennek meg és kívánnak megoldást (lásd Hodge 1990: 181–205; Jackson–Jackson–Baxter–Moore 1986: 18–19, 21). Ez jelentkezett már az 1992. október 26-án elutasított ún. Charlotte-

town-i Egyezményben⁴, amely Kanada új alkotmányos rendjének alapjait tartalmazta a formalizált politikai rendszer összetevőinek 1867 óta nem tapasztalt konszenzusával (az elutasítás tanulságaira még visszatérek). Ez mutatkozik meg az ország harmadik területének (a 10 tartomány mellett) felállításáról rendelkező törvényben, amely az inuit – a mi szóhasználatunkban eszkimó – lakosság önkormányzatát biztosítja (Nunavut néven), s amelynek folytán a kanadai politikai rendszerben a federalizmus eszméje megmarad ugyan, de egyre nagyobb térhez jut a tartományi és lokális kormányzat.

Kérdés, hogy a struktúra változása mennyire hozza magával a politikai attitűd és a politikai kultúra változását is. Mielőtt erre a – ma Kanadában központi – kérdésre visszatérnénk, lássuk, hogyan jelentkeznek az elmondottak a kanadai politikai tudományban.

Mindenekelőtt kétségtelen, hogy nem tudja elkerülni az USA-ban kibontakozott áramlatokat, fogalmakat, „középszintű elméleteket”, ha legtöbbjük szinte azonnal módosul is kanadai használatukban.

Az amerikai politikai tudomány tradicionális alapját alkotó pragmatista filozófia nem idegen a kanadai felfogástól, de nem vált világnézetté. A politikatudomány, mint a politikai jelenségek, folyamatok értékmentes megközelítése ugyancsak behatolt Kanadába, de Robert Presthus és a mai kanadai politikatudomány „nagy öregje”, John Meisel – aki közép-európai kulturáltságot és eszméket is hordoz – közötti vitában megformálódott és erőre kapott a kritikai elem is. (John Meisel Robert Presthus *Elite Accommodation in Canadian Politics* című könyvéről írt kritikát a *Canadian Forum* 1974. évi május-júniusi számában, amelyre Presthus – jellemző címmel: *Mr. Meisel Stands on Guard: Nationalism and the Academic Elite* – a *Canadian Forum* 1974. évi novemberi-decemberi számában válaszolt.) Végül is a politikatudomány problémamegoldó szakértői és a fennálló állapotokkal szembeni kritikai szerepét a „tanácsadói kritika” (Pal 1985) fogalmában oldották fel, amely különösen Thatcher uralma alatt vált népszerűvé az Egyesült Királyságban. Kanadában az angol nyelvű politikai tudomány azonban soha nem vált annyira a politikai tudat hordozójává és formálójává, mint Quebecben a francia nyelvű megfelelője (Brooks–Gagnon 1990: 42–61).

Az összehasonlításnak az USA politikai tudományában kifejlesztett keretei és módszere Talcott Parsons, Seymour Martin Lipset, sőt a kanadai származású Robert Dahl révén ugyancsak jelentős hatással vannak a kanadai politikatudományra, de C. B. MacPharson sem hagyta válasz nélkül Lipset kritikáját az ő *Democracy in Alberta* című könyvéről, amelyben a neves amerikai tudós az amerikai összehasonlító módszer jobb alkalmazását kérte tőle számon. (A vitára lásd *Canadian Forum* 1954. novemberi, decemberi és 1955. januári számait.) A példákat sorolhatnám a kanadai politikatudomány formálódásának és saját identitása kiküzdésének éveiből, a lényeg mégis az, és itt ismét egyet kell értenem Verney-vel, miszerint az amerikai módszerek elfogadása természetesen a közös „frame of reference”

lehetőségét adja a kanadai kollégáinak. Minthogy azonban ezek a módszerek túlságosan eltérítik a kutatásokat a sajátos problémák megértésétől, ezért a *történeti szemlélet* – amelyet saját történeti és kulturális tapasztalataik formáltak ki, domináns szerepet kap a legmodernebb empirikus eszközöket használó kutatásokban is (Verney 1986:III).

Mindezek után valószínűleg érthető, hogy a kanadai politikatudomány érdeklődése egyrészt a *politikai rendszer intézményi elemeire* koncentrál elsősorban, ezt kiegészíti az intézményi rendszert mozgató szervezett politikai erők, mindenekelőtt a *politikai pártok* és a politikai pártok hatalmi esélyeit meghatározó *szavazói magatartás elemzése*. A szavazói magatartás *mögötti* tényezők közül különösen három iránt érdeklődnek a kutatások: a sajátos politikai kultúra, továbbá a pénzügyi világ szerepe (ideértve a lobby problematikáját), de talán leginkább a *politikusi magatartás*, a politikusok közötti verseny és mindennek személyes, családi, háttérbeli összefüggései. Talán még az Egyesült Államokban – ahol ugyancsak nagy az érdeklődés a vezető politikusok iránt (igaz, sokszor inkább publicisztikai szinten) – sem olyan jellemző a politikatudománynak a politikusok és politikusi szerep felé fordulása, mint Kanadában. Valószínűleg brit tradíciónak tekinthetjük ezt a jelenséget, amely egyrészt tükrözi a kanadai lakosság sajátos viszonyát politikai vezetőihez, másrészt azt, hogy a társadalom problémái, e problémák kezelése talán a valóságos összefüggéseken túlmenően is egy-egy politikus alakjában, tevékenységében tűnnek kifejeződni. Azt hiszem, igaza van Ron Grahamnek, aki magas szinten képes egyesíteni a politikatudományi megértést és a publicisztikai megjelenítést, hogy olyan relatíve stabil, óvatos és többnyire nyugodt országban, mint Kanada, két „bizonytalan kártya” bolydíthatja fel az események szokásos menetét: a *válság és egy erős akaratú vezető* – hozzátehetném, szokatlan vízióval. Ha a lakosságban az a benyomás uralkodik, hogy nem fenyeget válság, és a miniszterelnök sem kíván érvényesíteni valamilyen szokatlan, esetleg kockázatosnak tűnő elképzelést, hanem harmóniára és a következő választások megnyerésére törekszik, akkor az emberek politikailag biztonságban érzik magukat. A *politikai vezetők pártjaikat személyesítik meg*, a pártok, az állam helyzetét tükröző politikát. Együtt buknak és emelkednek tehát. „Való igaz, hogy a krízis és az akarat bármilyen történést elindíthat, mégis a válság definíciószerűen nem normális jelenség, az akarat érvényesítése pedig jóval nagyobb árat követelhet meg, mint amelyet a legtöbb politikus meg kíván fizetni” (Graham 1986: 5–7). Hozzátehetem: nagy tanulság ez a mi politikai kultúránk számára is. Különösen abból a szempontból, mennyire képes a politikus az akarata érvényesítéséért fizetendő ár *reális* felbecsülésére.

Minthogy e cikk keretében lehetetlen a gazdag kanadai politikatudományi irodalom teljes áttekintése, a fentebb említett érdeklődési körökből egy-egy olyan témát kísérek meg vázolni, amely talán a

maga összefüggésrendszerében a legfontosabbnak tűnik, s legalábbis hozzásegíthet az általános kép legfontosabb vonásainak megértéséhez is.

A politikai rendszer intézményi elemei közül történetileg és napjainkban is a legfontosabb és leginkább vitatott a *federáció*. Kanadában a federáció az egész politikai rendszernek jóval fontosabb összetevője, mint például az Egyesült Államokban (ha elhanyagoljuk a polgárháború ma is élő következményeit). Történeti tartalma kifejezettebb, és mint már említettem, más tényezők, technikai, kulturális sőt vallási elemek, nem is szólva a gazdaságiakról, egyre erősebben fejeződnek ki a regionális keretben, azaz Kanada politikai rendszerében a tartományok (amelyek jóval önállóbbak, mint például az USA tagállamai) és a szövetség viszonyában.

Amidőn a 19. század hatvanas éveiben az „alapító atyák” a kis Prince Edward Island „fővárosában” Charlottetownban összegyűltek Kanada mint domínium államszerkezetének kialakítására, ha nem is annyira nyilvánvalóan, mint ma, két társadalmi-politikai nyomás teremtette meg a kanadai federalizmust. Az első a nemzeti és szubnacionális közösségek közötti viszonyok változásának sürgető kifejezése, az anyagi források, a jogi hatalom és politikai felelősség megosztása a „helyi” és a központi hatalom között, a második pedig a „társadalmi igazság” változó eszméjéből adódott. Ez utóbbi a federális szerkezet kialakulása korában még alig, illetőleg más formában (pl. etnikai vonatkozásban) öltött alakot, de csírájában már jelen volt, és napjainkra, amidőn az állam szerepe a gazdasági és a szociális feladatokat illetően jelentősen megváltozott, egyre kifejezettebbé válik. A federális szerkezet problémái ma már nem annyira az egyének ideológiai meggyőződése négyévenkénti kifejezésének összefüggéséből, formáiból, arányaiból stb. adódnak, hanem sokkal inkább abból, hogy a politikává vált nézetek *hogyan valósulnak meg az állami és nem állami organizációkban, milyen konfliktusok alakulnak ki a federális szerkezetben élő és működő központi és helyi szervezetek között* (Simeon–Robinson 1990: 9–10). Ezek a problémák az alapító atyák vitáiban – mint a brit merkantilizmus befejeződésével új kihívást jelentő gazdasági prosperitás megteremtését lehetővé tévő kontinentális méretű nemzet kialakításának módja, és a meglévő nyelvi, vallási különbségek kezelésére alkalmas intézmények megteremtésének lehetőségeiként – merültek fel.

Két alapvető nézet ütközött meg a tanácskozásokon: Sir John A. MacDonald (aki később az ország első miniszterelnöke lett) a tolerancián alapuló nemzeti-politikai közösség megteremtésére törekedett, amely erős lojalitást követelt az állampolgártól, erősebbet, mint amilyen saját helyi vagy más típusú közösségéhez kötheti. Ebből következően a formálódó tartományok lényegében a szövetségi kormány *közigazgatási* egységei lettek volna. A másik nézet a tartományokat tartotta sajátos tényezőikre alapuló szociológiai és ebből következően politikai egységnek, *a szövetség csak a tartományok fejlődésének elősegítésében láthatta saját feladatát*. MacDonald legnagyobb ellen-

fele – a máris másik klasszikussá vált francia nemzetiségű politikus, George Étienne Cartier a kulturális, nyelvi és vallási különbségekre épülő (kulturális nemzetfogalom) politikai egység létesítése mellett tört lándzsát. A megegyezés alapját egyaránt jelentette a 19. századra jellemző nemzetállam felépítésének elfogadása, és az ugyancsak 19. századi nemzeti vagy inkább nacionalista állam koncepciójának elvetése. Cartier szavait megőrizték a vitákról szóló jegyzőkönyvek: „Minthogy törvényhozással nem tüntethetjük el a francia kanadaiakat Amerika földjéről, viszont a brit és francia kanadaiak egyformán becsülhetik egymást és érthetik meg egymáshoz fűződő kapcsolataikat... inkább áldást jelent, mintsem bármi mást, hogy a fajok különbségével rendelkezünk.”

A megegyezés megszületett és megjelent a British North America Act-ban 1867-ben, de a benne foglalt alapkonfliktusok azóta is jelentkeznek – nem utolsósorban a BNA egyes szakaszainak szándékosan homályos fogalmazásából következően, hiszen nem a jogszabály a konfliktusok elsődleges forrása, hanem a kanadai federális szerkezet, a három civilizáció, két kultúra, egy állam hétköznapijai. Természetesen az alkotmányjogi-filozófiai alapelveknek és a jogszabályoknak is szerepe van a mai konfliktusokban. Kanada a brit alkotmányos tradíciókra épült – a federális szerkezet ellenére is –, amelyekben az írásos alkotmánytörvényeknek amúgy is problematikus a helyük. A társadalom és a birodalomhoz fűződő kapcsolatok változásából adódóan azonban mégis újabb és újabb, az alkotmányos életet szabályozó törvényekre volt szükség, amíg végül is 1982-ben Pierre Trudeau kanadai és Margaret Thatcher brit miniszterelnök – nem egészen jogszerű eljárás befejezésekként – „hazahozták” a kanadai alkotmányt. Azaz az 1982. évi, még a brit Parlament által elfogadott alkotmánytörvényt követően már nem a brit, hanem a kanadai Parlamentnek kell döntenie az alkotmányos kérdésekben. Igaz, olyan szigorú feltételekkel, amelyek mind ez ideig minden lényeges módosítást lehetetlenné tettek.

Az élet, a kanadai társadalom, a provinciák fejlettsége stb. azonban változott, a 20. század utolsó harmadának, sőt a 21. századra utaló tendenciáknak a kihívása 1982 óta állandóan napirenden tartja a federalizmus problémáit, nem kis mértékben azért, mert az alkotmány 1982. évi „hazahozatalában” Quebec éppen úgy saját érdekeinek elárulását látta, mint a kanadai bennszülöttek (az „Első Nemzet”) szervezetei. „Az 1982. évi Alkotmánytörvény félelmetes öröksége Quebec problémája” (Smith 1991: 80). Valójában azonban ez távolról sem csak Quebec helye a federációban, hanem a tartományok helye a federációban. Csak az utóbbi évtizedben, Brian Mulroney miniszterelnöksége alatt két megegyezés született (Meech Lake 1987, és Charlottetown 1992), amelyek megkíséreltek választ adni ezekre a kihívásokra, s a több mint 125 év óta napirenden lévő problémát, a szövetségi központ és a provinciák közötti viszonyt egyre inkább Cartier, mintsem MacDonald víziója szerint rendezni. Mint ismeretes,

az elsőt két tartomány utasította el – túl soknak érezték a Quebec számára biztosított „kiváltságokat”, amelyek inkább szimbolikus jelentőségűek voltak (Courchene 1991: 41, 49), s nem adott ugyanilyen, vagy hasonló szimbolikus értelmet például az ilyesmi iránt nagyon érzékeny bennszülött lakosság számára (Cairns 1991: 26). A másodikat a referendum vetette el, sajátos – később tárgyalandó – összefüggések folytán. Ez azonban mitsem változtat azon a tényen, hogy a kanadai politikatudomány azóta is folyamatosan napirenden tartja a federalizmus kérdését, és lényegében ma is az alapító atyák vitáiban megjelent problémák az alapvetőek, bár természetesen átszínezve és gazdagítva az azóta eltelt idők hozadékával. Igaz ugyan, hogy napjainkban a quebeci francia liberális Trudeau vádolja decentralizációval, a szövetségi központ gyengítésével az ír, de ugyancsak quebeci származású haladó konzervatív Brian Mulroneyt – aki inkább tűnt Cartier alapellátó gondolkodásának –, míg a brit tartományok Pierre Trudeau-t, az egykori miniszterelnököt a túlságos centralizációval. (Ez természetesen távolról sem jellemzi a quebeci politikai gondolkodás egészét, bár egy szempontból közeleiek az álláspontok – a tartományok nyelvértől, jellegétől függetlenül. S ez Az Emberi Jogok és Szabadságjogok Kanadai Chartája, amely új elem a kanadai alkotmányfejlődésben, s amelynek érvényesülése Kanada Legfelsőbb Bíróságának kontrollja következtében többekből a parlamentáris kormányzás féltését váltja ki, sőt egyesek még azt is megállapították, hogy a „Charta az antidemokratikus gondolkodásmód megerősítését szolgálja” – Martin et al. 1991: 122–123.)⁵

Az álláspontok a két fél között felcserélődhetnek, a politikai és ideológiai érvek helyet változtathattak, az alapvető probléma, a federalis rendszer strukturális és funkcionális kérdéseinek köre azonban továbbra is a politikai víziók, problémák s a politikai gondolkodás forrása, a kanadai politikatudomány „örökzöld” témája maradt.

Ha a politikai-ideológiai érvek a federalizmus kérdésében helyet változtattak, ez az ideológiai keveredés jellemző a kanadai politikai pártok megatartására is. Tudnunk kell, hogy a jelenlegi politikai küzdőtéren – szövetségi szinten – három párt működik ténylegesen: a Haladó Konzervatív Párt, a Liberális Párt és – egyre gyengülő mértékben – az Új Demokrata Párt (amely nemrég definiálta önmagát szociáldemokrata pártként). Az egyes tartományokban – éppen a szövetségi szinten működő pártokból való bizonyos fokú kiábrándulás következtében – új, a federalis választásokon fellépni kívánó pártkezdemenyek is megjelentek, éspedig sajátos módon elsősorban Alberta tartományban a radikális konzervatív (Quebecet is feladni kész) Reform Párt. (Ez a párt Alberta korábbi konzervatív első minisztere fiának, Preston Manningnak a nevével függ össze. Éppen ezért jó képet ad a pártról és politikai jellegéről – konzervatív párt populistá módszerekkel –, valamint politikai kontextusáról Dobbin 1991.) Még ennél is újabb képződmény az USA befolyásával szemben Kanada identitását jobban védeni kívánó Nemzeti Párt. Ezekkel azonban

Albertán kívül egyelőre aligha kell számolni, bár valószínű, hogy a hagyományosan szeparatista Bloc Québécois-val együtt szereznek néhány helyet a szövetségi Parlamentben.

A Liberális Párt Kanada hagyományosan uralkodó pártja, uralma igazán csak a második világháború után tört meg egy időre a konzervatív John Diefenbaker „évtizedével” (amely időben nem volt mindig ő a miniszterelnök, az évtizedet meg kellett osztania Lester B. Pearson liberális kormányfővel), és hosszabb időre Brian Mulroney haladó konzervatív párti miniszterelnök 1984-től 1993-ig terjedő időszakával. A két „megtörés” között azonban ott van Pierre Trudeau (egy rövid időre ugyan – Joe Clark fiatal haladó konzervatív pártvezér néhány hónapos miniszterelnökségével – ismét megszakított) korszaka, amely alighanem a legemlékezetesebb és mindmáig a legtanulságosabb néhány év Kanada második világháború utáni történetében.

A pártokkal foglalkozó kanadai politikatudományi irodalom egyik szakembere, A. Brian Tanguay írta a következőket: „Kanada nagyobb politikai pártjai mindig jóval nagyobb érdeklődést mutattak a hatalom-megszerzés iránt, mintsem hogy koherens világképet prezentáljanak a választók számára, még akkor is, ha mindegyik hagyományos pártban ott találhatók azok az aktivisták, akik erős elkötelezettséget éreznek valamilyen ideológia iránt... A jelenlegi kanadai politikában mindhárom nagy párt homályba burkolja elveit és programjait, hogy megkíséreljen a heterogén társadalmi csoportokból győzelmes választási koalíciót összetakolni” (Tanguay 1990: 151). Attól tartok azonban, hogy ez a jelenség nem csupán Kanadára jellemző. Ahogyan az sem, hogy ennek a megállapításnak van olyan igazságtartalma is, amely nem feltétlenül „csak” a győzni akarás következménye – bár azzal is összefügg –, hanem a *társadalmi változások hatása*. Történelmileg ugyanis például a ma „Haladó” jelzővel is ellátott Konzervatív Párt tulajdonképpen az amerikai forradalom melléktermékeként létrejött Egyesült Birodalmi Lojalisták és a földrészt északi, ritkán lakott területe eredetileg is tory eszméket valló lakosságának politikai gondolkodását egyesítette, ha a lojalisták esetenként bírálták is a brit kormány velük kapcsolatos politikáját. Később azonban egyre inkább a kanadai viszonyok alakították az egykori tory konzervativitást is „haladó konzervativizmussá”, majd az 1940-es években elnyerte a Progresszív Párt támogatását, innen a „Haladó” jelző is a párt korábbi neve előtt. A kanadai politikatudomány jelentős, immár szinte „klasszikussá” váló képviselője a konzervativitás „lehetőségét” panaszolta 1965-ben, éppen akkor, amidőn a liberális politikusok azzal vádolták a Haladó Konzervatív Pártot, hogy „ellopják” a liberális eszméket. A kanadai pártok ideológiakölcsonzásáról (ami ismét nemcsak a kanadai politikai pártokra jellemző) másutt bővebben írtam (Kulcsár 1993). Itt csupán azt jegyzem meg, hogy legalábbis a második világháború után ez a jelenség az átalakuló társadalom és ennek nyomán az átalakuló pártideológiák következménye. Ismert, hogy a háborút követően – itt nem részletezhető tényezők folytán –

több nyugati országban megjelent a keynesi közgazdasági elveken alapuló „kiegyezés”, amely bizonyos állami szociális törvényhozásra, egyes országokban a jóléti állam ideológiájának és gyakorlatának kialakulására vezetett. Kanadában ez az időszak a Liberális Pártot találta uralmon (Nagy-Britanniában a Munkáspártot), de ezt a kiegyezést folytatták a konzervatívok is, Kanadában és a brit földön egyaránt. Nem véletlen, hogy Lester B. Pearson, aki a „civil service” magas rangú tagjából – tehát a kevés hasonló példa egyikeként, nem politikusból – lett külügyminiszterre 1948-ban, belépését a Liberális Pártba azzal indokolta, hogy az a társadalmi jólétnek, a nép haladásának, a nemzeti teljesítménynek a pártja, míg a konzervatívok (s hadd húzzam alá ezt a szót:) *történetileg* a status quo és a brit kapcsolatok pártja (Pearson 1972–1973, II: 4).

A kanadai liberálisok ilyen hagyománya ideológiailag messzire vezet. Már MacKenzie King meggyőzte a pártját – éspedig 1919-ben(!) –, hogy a jóléti liberalizmus mellett kötelezze el magát (ne feledjük: az első világháború utáni esztendőben!), jóllehet továbbra is az alapvető liberális eszméket tartotta fontosabbnak. „Az emberi jólét előmozdítására tett erőfeszítések megkívánják az egyéni szabadságba való beavatkozást. Ám ahol bölcsen alkalmazzák és valósítják meg, van egy azonnali korlát, végül is az, hogy egy szélesebb szabadság biztosítható” (King 1973: 336). Ebből az elkötelezettségből lényegében sokáig csak a szakszervezetek legitimitása valósult meg (Christian – Campbell 1989: 49). Pearsonról azonban később már azt írhatták: „A Pearson-adminisztráció az országot a szociáldemokrácia Kanadában példa nélküli szintjére emelte, s nagyon sokan aggódtak, ki fizeti majd a számlát” (Coutts 1992: 228). Mégis Pearson nagy ellenfele, John Diefenbaker, a Haladó Konzervatív Párt vezetője és miniszterelnöke már a liberálisokon kérte számon a megígért szociális törvényhozás megvalósítását. S ahogyan tovább haladt a kanadai társadalom (meg a nyugati világ), Pierre Trudeau már koherens politikai programként hirdette meg az ésszerű társadalom felépítését⁶ és a hetvenes évek gazdasági nehézségei ellenére is folytatta a szociális háló intézményes „fonását”, felhasználva liberális és haladó konzervatív elődei teljesítményét, továbbra is építve a „keynesianus konszenzusra”. Az „igazságos társadalom” trudeau-i képéből azonban sok minden a tervezőasztalon maradt. Több intézkedésének végrehajtását a pénzügyi korlátozások tették lehetetlenné, így a trudeau-i szociálpolitika inkább a konszolidációval, mint a kreativitással jellemezhető (Coutts 1992: 244–245).

Ám ezekben az években a konzervatívok sem utasították el a diefenbakeri (egyesek által populistának tartott) örökséget. Utódja, a Haladó Konzervatív Párt vezetői székében a „mai nagy öreg”, Robert L. Stanfield 1974-ben a Haladó Konzervatív Párt parlamenti frakciójában kijelentette, hogy a kanadai konzervatív pártnak el kell szakadnia a brit tradícióktól – bár az is pragmatikus jellegű –, de a „társadalmi rend” alakításában (amely nem csupán a „jog és a rend”)

nem támaszkodhatnak egyedül a magánvállalkozásra, az állam be nem avatkozására – hiszen ezek eredetileg éppen liberális eszmék voltak. A mai „társadalmi rend” – folytatta – magában foglalja a szegényekkel való „törődést”, s ha szükséges, az emberi cselekvés korlátozását és befolyásolását a társadalom érdekében. Ez is a konzervatív hagyomány része (Fox–White 1991: 297–301).

S jóllehet Brian Mulroney 1984-ben felmondta a „keynesianus konszenzust” – megpróbálván követni Margaret Thatcher vagy Ronald Reagan útját –, ez az út számára nem lehetett valóban sikeres. Bizonyos intézkedéseket tett ugyan (már előtte Joe Clark is) a privatizáció előmozdítására, egyes szociális jogok megnyirbálására – sőt ezek gazdasági eredménnyel is jártak –, az egykori konszenzust azonban nem sikerült teljesen kiiktatni a konzervatív ideológiából. Sőt, „bizonyos fontos ügyekben kormányának akciói közel állnak a liberálisokéhoz” (Christian–Campbell 1989: 57).

A kanadai politikatudomány tehát már az 1980-as években „figyelemreméltó konvergenciát” fedezett fel a három legnagyobb politikai párt között” (Christian–Campbell 1989: 60). A harmadik, az Új Demokrata Párt⁷ bizonyos értelemben befolyásolta – a maga szociáldemokrata, feminista stb. eszméivel – a másik kettőt. Jóllehet – hadd tegyem hozzá – amelyik tartományban legerősebb pártként kormányra jutott, mindenütt kudarcot vallott. Igaz, ez a konvergencia összefügg az 1982. évi alkotmánytörvényben elhelyezett, az alapvető emberi jogokról szóló chartával is, de a döntő körülmény mégis a társadalom globális és hazai alakulása. Igaz az is, hogy egyesek (az idézett Christian és Campbell is) időlegesen tartják ezt a konvergenciát, hiszen „a pártoknak jóval világosabban elválasztható pozíciókat kell kimunkálni a jövőben. Ha nem tudnak távolabb kerülni egymástól, szembe kell nézniük azzal a veszéllyel, hogy belülről szakadnak szét” (Christian–Campbell 1989: 62). Végül azonban az is igaz, hogy a szélsőséges pártok kivételével, egyes lényegében kiformálódott és politikai értékévé vált alapelveket ma már egyetlen párt sem tagadhat meg a plurális jellegű, demokratikus politikai rendszerben. Nem ritkán nem a „mit”, hanem a pragmatikus szinten jelentkező „hogyan” válik elválasztó elemmé. (Mint hogy a pragmatikus cselekvés is teremthet koherens ideológiát.)

Amint látjuk majd, a politikai pártok azonos felfogása azonos következményekkel járt valamennyiük számára, amikor az 1992. október 26-i referendum a Charlottetown-i Egyezményt elutasította, megkérdőjelezve ezzel a politikai pártokra épülő politikai rendszer működését. Ez a kérdőjel sem ismeretlen másutt, Európában sem, és ahogyan a mi földrészünkön is, tényleges valóságtartalmát, esetlegesen közreható tényezőit a kanadai politikatudósok is kutatják. Hogy a kanadai pártok hanyatlóban vannak, ezt a véleményt sok politikatudománnyal foglalkozó kutató osztja. A pártoknak továbbra is szerepük van a politikai vezetők kiválasztásában, a Parlament összetételében, a miniszteriális pozíciók elosztásában, de – és ebben a kutatók egyetér-

tenek John Meisellel – egyre kevésbé van szerepük a szavazatok struktúráldásában, a közvélemény mobilizálásában, az érdekek egyeztetésében, a politika aktivitásában (Partiel 1989: 332). A közreható tényezőket különböző jelenségekben látják. Némelyek úgy vélik, a politikai klientelizmus mintái aláássák a pártok hagyományos támogatási alapjait (Noel 1976: 197–213), mások szerint a parlamentáris pártok által képviselt részpolitikákat áttörik a pressure groupok, amelyek a funkcionális jelleggel létrejött bürokráciával és szabályozó testületekkel kerülnek szembe, s kevésbé a pártokkal (Pross 1986: 20–45, 48–274). Presthus is jelezte, hogy a pártok szerepe eltűnik korunk kormányközi alkufolyamataiban, amelynek „háromszögét” a federális miniszterek és bürokráciájuk, a tartományi megfelelőik és a beruházott gazdasági érdekek alkotják (Presthus 1986: 24–28). A legátfogóbb képet azonban mégis John Meisel adja, aki szerint mindenekelőtt csökken a Parlament szerepe a kormányzati bürokrácia ellenőrzésében, főleg ami a gazdaság fejlődését illeti. Az egyre terjedő nagy, multinacionális vállalatok növelik a politikai pártok „sebezhetőségét” a magánszektorral szemben. Érdekcsoport, politika s bürokratikus állam ikertestvérek, fejezi be Meisel, így a pártok korábbi fontossága csökken (Meisel 1985).

Anélkül, hogy ennek az – ismétlem: nem csupán kanadai – jelenségnek elemzésére itt vállalkozhatnánk, egy összefüggését mégis hangsúlyozni szeretném. Ez ugyanis a politikus alakjának túlhangsúlyozásához vezet, amely egyike a kanadai politika már említett vonásainak.

Sok tényezőnek köszönhető, hogy – jóllehet a vezető politikusok „imázsa” mindig fontos volt a kanadai politikai életben – az ország legkevésbé „kanadai stílusú” miniszterelnöke, Pierre Trudeau körül egy időben valóságos „Trudeau-mánia” alakult ki, annak ellenére, hogy ő maga éppen a személyiség túlhangsúlyozása ellen emelt szólt egy interjúban: „Arra törekszünk, megértessük az ország népével, ha azt akarják, hogy jól kormányozzuk őket, részt kell venniük a kormányzásban: nincsenek varázslatos megoldások, nincs karizmatikus vezér, megoldásokat produkáló varázspálcával, minden megoldás ebben az országban ugyanolyan nehéz, mint más országok esetében...” A kutató azonban okkal állapítja meg, hogy a „Trudeau-mánia mégis a varázspálcával rendelkező karizmatikus vezető iránti tömegőrület volt” (Graham 1986: 40). Ilyen tömegőrületbe átszápó „mánia” azonban valójában Trudeau miniszterelnökségének csak egyik időszakában jelentkezett. Ám hasonló „őrületet” az a John Diefenbaker sem tudott kiváltani, aki az egyszerű emberek „főnöke”, Kanada talán leginkább populista politikusa, akiben valóban voltak karizmatikus vonások. Pedig Trudeau nagy víziókról, messzi távlatokról beszélt, Diefenbaker pedig, amidőn megkérdezték, mi a politikai víziója, így válaszolt: „Ez a vízió: egységes Kanada, olyan egységes Kanada, amelyben a kanadaiak megőrzik saját gazdasági és politikai sorsuk kontrollját. Sir John A. MacDonald kelettől nyugatig terjedő Kanadát látott és megnyitotta a nyugatot. Én új Kanadát látok – Észak-Kanadát. Új és

kiterjedt úthálózati programba szándékozunk kezdeni, Yukon és az Észak-nyugati Területek számára, amelyek új olaj- és ásványi területek kutatására nyílnak meg, 75 millió dollár nagyságrendű szövetségi és tartományi programot indítunk el az útépitésre. Ez a vízióm” (Nicholson 1968: 83). Trudeau még igazságügyi miniszter korában kijelentette, hogy „a nemzetnek nincs helye az állam ágyában”, nincs közvetítő kollektíva az állam és az egyén között.⁸ S jöllehet – ha a quebeci szeparatizmusra, vagy akár csak a quebeci nemzettudatra, a különleges társadalom követelésére gondolunk – azonnal gyakorlati értelmet kap ez a megállapítás, mégis ideológikus jellegű. A két példa érdekes. Trudeau ideológiai indíttatással törekedett a pragmatikus politikára, míg Diefenbaker a földön állva mondta: 75 millió dollár..., víziója azonban megvalósult. Trudeau az észre támaszkodott, ész alapján akart társadalmat építeni. Néhány társával együtt 1964-ben a *Cité libre* című montreali hetilapban elutasított minden, a kanadai politikában akkor divatos panaceát, amelyben az „érzelmek kiáltása elnyomta az ész hangját, a faji felhívások helyettesítették a valóság objektív elemzését” (An Appeal for Realism in Politics – eredeti cím: „Pour une politique fonctionnelle” –, in: Forbes 1985: 338). Ismerte az érzelmek veszélyét, ha tudta is, hogy az „ész uralma” is zsarnokságra vezethet. Diefenbaker felhasználta az érzelmeket, ha (többször) nem is cselekedett hatásuk alatt. Mindkettő demokrata volt – bár csak Trudeau indult ki Platón aforizmájából, aki szerint a politikából kívülmaradók nagy árat fizetnek: rosszabb emberek kormányozzák őket, mint saját maguk, és ehhez hozzáteszi: s mert „kormányoznak bennünket, tesszik vagy nem, rajtunk áll, hogy ne kormányozhassunk rosszabbul, mint ahogyan feltétlenül szükséges” (Trudeau 1985b: 326) – mégis mindketten saját víziójukat követve kormányoztak. Diefenbakerre ma sokan elnéző mosollyal néznek vissza, mint az elkerülhetetlen változásokat mozgató erővel szemben álló, makacs politikusra. Trudeau-t sokat gyűlölik, mint nem kívánt, gyakran nem értett változások mozgatóját.

Ha nem is a szó klasszikus értelmében vett karizma adott súlyt (Trudeau egy korszakának kivételével) Kanada vezető politikusainak, mégis személyükben testesült meg a követett politika, amelynek súlyát, eredményeit, csakúgy, mint a közvélemény átkát viselték és viselik.

A legtöbb politikatudományi kézikönyv elismeri a pártvezetők és a miniszterelnök személyes arculatának jelentőségét: rossz „imázssal” rendelkező pártvezér a legjelentékenyebb párt választási esélyeit is elronthatja. Ezért is olyan fontos a vezető kiválasztása: az országos pártok vezetői az egység szimbólumai, akik fölötté állnak mindenfajta különérdeknek. Ez a sajátosság mélyen gyökerezik az angol parlamenti hagyományokban (Jackson–Jackson–Baxter–Moore 1986: 465–467), ám Kanadában mára már többet jelent. Mindez formálisan is kifejeződik mind a miniszterelnök, mind a „hivatalos” ellenzék vezetője esetében: rezidenciák, személyzet, kiváltságok, kinevezési lehetőség

(a miniszterelnök „patronázs” kinevezései gyakran váltanak ki észrevételeket, de komolyan nem kérdőjelezzik meg). Egyedül a választókerületi képviselőjelöltek kiválasztására nincs igazán befolyásuk, ez a választókerület regisztrált párttagságára tartozik. A politikus személyének jelentősége azonban túlnő a kézikönyvekben tárgyalt, a pártvezetőkhez kapcsolódó formális attribútumokon. S ennek következménye a mindenütt népszerű – Kanadában azonban különösen fontos – műfaj, amelyet általában a politikatudomány művelői, vagy professzorok és rangos publicisták együtt írnak: a *politikusi életrajz*. Az újabban megjelent művek közül a legsikeresebbek és politikatudományi szempontból is jelentősek a Pearsonról (English 1992), Trudeau-ról (Clarkson–McCall 1990), illetőleg Mulroneyról (Sawatsky 1991) szóló kötetek. Olvashatjuk azonban a korábbi nagy politikusokról – MacDonaldról Pearsonig vagy Diefenbakerig – szóló életrajzi műveket, s nem elsősorban az életrajzi érdekességek tűnnek szembe, hanem a *kanadai politikai rendszer működése*, az ezt befolyásoló környezeti, kulturális és személyi tényezők, a kutató adatsoraiban sokszor nem megfogható jelenségek. Szeretném hangsúlyozni, e művek túlnyomó része nem történeti munka, nem életrajz a szó mindennapi értelmében, hanem politikatudományi értekezés. Akkor is, ha némelyikük (különösen, amikor kutató és publicista közös munkájáról van szó) egyszerűs mind kellemes olvasmány is.

Az összefoglaló nagy elemzés a vezető politikusoknak a kanadai politikai rendszerben betöltött szerepéről még hiányzik. Egy-két megjegyzéssel találkozunk: „A kanadai politika 1957 és 1963 között lényegében azzal jellemezhető, hogy mi történt egy gigantikus alakkal, John Diefenbakerrel. De 1963 és 1968 között a kanadai politikát sokkal inkább az események zűrzavara dominálta, mint egyetlen ember személyisége vagy sorsa” (Newman 1968: XIII). A rendszerezettebb elemzéshez talán Ron Graham jutott legközelebb (Graham 1986). Megközelítése ugyan szokatlan, sőt már könyvének címével is (A félszemű királyok) mehökkent. Mégis, mielőtt a nyolcvanas évek négy alakját és politikájukat (Pierre Trudeau, John Turner liberális és Joe Clark, valamint Brian Mulroney konzervatív pártvezérek) elemezné, műve bevezetőjében megkísérel – ha metafora segítségével is – képet alkotni a politikus és a társadalom viszonyáról. Könyvének említett címe arra a feltételezésre épül, hogy Kanada lakossága politikailag vak, így csak politikusai értenek meg valamit a politikai jelenségekből, folyamatokból. Ez a „politikusi értelem” azonban gyakorlati csak keskeny sávot fog át, amelyet még tovább szűkít és végül a politikus „félszeműségét” eredményezi a politikai hovatartozás ténye, amely megakadályozza a helyzet valóságos összefüggéseinek felismerését. Sőt, ahogyan Graham írja, gyakran a vak szemüket fordítják az adott politikai kérdés lehetséges másik oldala vagy rövid távú ambícióik hosszú távú következményei felé. Jóllehet „a vezetés ígéret és illúzió együtt, s tényeket és mítoszokat is egyaránt magában foglal, mégis, bármennyire is nem kitapinthatók lehetnek egyes tulaj-

donságai, végül is a nép létfeltételeinek valóságában gyökerezik és azok által is ítéltetik meg. Ezeknek a valóságos tényeknek a megértése nyomán egyre több és több ember lát legalább az egyik szemével. És ez lehetővé teszi számukra, hogy vezetőik jobb bírái legyenek. Esetleg még azt is megengedi, hogy azokat keressék, akiknek talán nincs tökéletes víziójuk, de legalább mindkét szemük nyitva van” (Graham 1986: 22–23).

Ennek esélyét növeli vagy csökkenti a tömegkommunikáció hatása. „A televízió forradalmasította a politikai gondolkodást és vele a politikai folyamatokat is”, állapítja meg már Diefenbaker és Pearson korszakát elemezve Newman (Newman 1968: XIII), aki maga is a tömegkommunikációban dolgozott. Ám akárhogyan is értékeljük, a tömegkommunikáció és a politika viszonyát a kanadai politikatudomány sem kerülheti meg. Nincs tér itt az eredmények bemutatására, de intézmények (a szövetségi parlament ülése a tv nyilvánossága előtt folyik) és politikusok, döntések és egyezmények társadalmi elfogadásában a tömegkommunikáció szerepe óriási. Elég itt megemlíteni John Meisel „klasszikussá” vált elemzését a Meech Lake-i egyezmény és a média viszonyáról. Következtetése egyaránt jelzi a média lehetőségeit és korlátait: „A média bizonyos vonatkozásokban többet tehetett volna..., de kétséges, hogy az eredmény lényegesen más lett volna, ami az Egyezmény ismeretét és megértését illeti... A média hatása akkor lehetett volna jelentősebb, ha a társadalmi feltételek is mások: ha a politikusokat és hivatalnokokat többre becsülik, ha a nem politikus véleményformálók aktívabbak, ha az iskolák fontosabbnak tartották volna a tanulók bevonását informális vitákba, ha az üzleti élet hamarabban és erőteljesebben cselekszik stb.” Befejező mondatai szinte a jövőt idézik: „Kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy amikor Kanadának legközelebb szembe kell néznie nemzeti újraértelmezésének következő fázisával, a polgárság minden valószínűség szerint nem lesz jobban informált, mint 1980 késői éveiben. Ha ezen változtatni akarunk, akkor a társadalom szektorainak sokaságában az érdekelt véleményformálóknak, ideértve azokat is, akik nem aktívak a politikában, a javasolt egyezmények támogató-szószólóivá kell válniuk” (Meisel 1991: 166).

A politikus is „médium”. Bizonyos értelemben közvetítő a politikai rendszer intézményi elemei és a környezet, a társadalom politikai kultúrája között. Mindkettő meghatározó szerepkörét, mindkét oldal képviselőjét a másik feltételei is befolyásolják. Kanada politikatudományának további jellemzője, hogy bár igen nagy figyelmet fordít a politikai rendszer intézményeire, minthogy többnyire *történeti szemlélettel* közelíti meg őket, képes sajátos összefüggések felismerésére. Ezeknek az összefüggéseknek a jelentőségére nagyon általános megfogalmazásban hívja fel a figyelmet egy sztenderd mű: „Mindegyik társadalomnak megvan a maga különleges politikai rendszere, amely polgáraiban sajátos attitűdkészletet alakít ki. A polgárok viszont kialakítanak bizonyos felfogásokat és várakozásokat atekintetben,

hogy politikai rendszerük mit tehet és mit kell tennie érettük, és milyen kötelezettségeik vannak ennek viszonzására. Ez a láthatatlan interakció adja meg azt az értékstruktúrát, amelyen belül a politikai döntések születnek, amely körvonalazza a kormányzat és az egyén politikai aktivitásának határait, s amely lehetővé teszi a szervezetek és intézmények koherens működését” (Jackson–Jackson–Baxter–Moore 1986: 79).

A kanadai politikai kultúrának – amelyet általában három – időnként és helyenként látható vagy éppen rejtett elemre építve azonosítanak – nagyon is konkrét jelentősége van. Röviden megkíséreltem már vázolni az alapvonásokat (lásd Kulcsár 1993), a probléma azonban természetesen éppen akut következményei miatt állandóan felhívja magára a figyelmet. A kanadai politikai kultúra említett három eleme három történeti-ideológiai forrásból fakad: az első azoknak az értékeknek és attitűdöknek az együttese, amelyek a „nemzetállam” jellemzőiként, a *közös kanadai kulturális örökségből* erednek és minden más országtól megkülönböztetik. Csak példaképpen: ilyen – az Egyesült Államokkal összehasonlítva – a konzervatívabb magatartás, az az erős meggyőződés, hogy az állam felelős polgáraiért. (A liberalizmus terjedésétől egyesek a kanadai politikai kultúrának ezt a vonását féltették – lásd például Grant 1965 –, holott, mint láttuk, a liberalizmus éppen ebben az irányban alakult.) Lipset a vezetők tekintélyét, a rend és a hatóságok tiszteletét látta sajátos vonásnak (Lipset 1970), ennek és a rendfenntartó erők nagyobb tekintélyének tulajdonította például azt, hogy az egy főre eső bűnözés aránya jóval alacsonyabb Kanadában, mint az Egyesült Államokban. Vannak, akik mindezt a lojalistáknak az országba áramlásával hozzák összefüggésbe, mondván, hogy a liberális szellemű bevándorlók inkább az Egyesült Államokba mentek (Christian–Campbell 1983). S sorolhatnám a hasonló vonásokat. Ez fejeződik ki még az 1982. évi Alkotmánytörvénybe foglalt *Canadian Charter of Rights and Freedoms* preambulumban is: „Kanada olyan alapelvekre épült, amelyek elismerik az Isten és a Jog uralmának fennsőbbiségét”. Az ország szimbólumai, a király (királynő) iránti lojalitás, a választásokon való nagyobb arányú részvétel, illetve a távolmaradási hajlam például a demonstratív politikai megmozdulásoktól stb. – mind erre a beállítódásra mutatnak.

A második alapvonás az *etnikai-nyelvi-kulturális különbség*, amely elsősorban az angol Kanada és a francia Kanada között mutatkozik meg. A napjainkban is problémákat okozó quebeci kulturális és politikai kulturális sajátosságok – ideértve a nacionalizmust, a szuverenitásra törekvést – talán a legvilágosabban a tartomány történeti múltjából magyarázhatók meg, az asszimilálódás előmozdítására a 19. században (igaz, rövid ideig) kifejtett angol törekvésekből, a „természetes beolvadástól” való állandó félelemtől és ezzel összefüggésben, a társadalmi berendezkedésnek a „nyugodt forradalom” éveit tartó elmaradottságából. Igaz ugyan, hogy 1982 óta – jöllehet egy évvel ezelőtt szavaztak az elszakadás ellen – az Alkotmány „hazahozatala”

nyomán kialakult a quebeci sértettség, éppen a quebeci francia származású Pierre Trudeau miniszterelnök centralista törekvései miatt a tartomány egyes rétegeiben radikalizálódott a nemzeti érzés, mégis bizonyos konvergencia figyelhető meg Quebec és az ország más részei között a politikai attitűdök tekintetében is. Sajátos, de talán éppen ebből a tényből magyarázható, hogy a sokrétű etnikai csoportok jelenléte, színes kultúrája a multikulturalizmus elfogadását és a toleranciát váltotta ki az ország lakosságából.⁹

Végül a harmadik vonás *a régiókhoz kapcsolódik, amelyek történetileg, etnikai összetételüket, gazdasági struktúrájukat és fejlettségüket tekintve egyaránt különböznek egymástól* (Meisel 1972: 25). Az e politikai kultúrák sajátosságait vizsgáló kutatók sokféle mutatóra támaszkodnak. Az elsősorban a politika hatékonyságáról vallott vélemény, a kormányba vetett bizalom és politikai részvétel indikátoraival dolgozó kutatók (lásd Simeon–Elkins 1974) e mutatók alapján 12 regionális csoportban találtak különbségeket. Mások (pl. Ornstein et al. 1980: 267) csak akkor látnak regionális különbségeket, ha a vizsgálat tárgyát túlságosan szűken határozzák meg. Az igazság valószínűleg az, hogy a regionális különbségeket nem szabad eltúlozni. Az Elkins és munkatársai által jelzett sajátosságok nagymértékben az adott régiót érintő kormánydöntésektől függően váltottak ki attitűd-ben is jelentkező hatásokat, különösen akkor, ha e hatások a régióval szembeni igazságtalanság érzéséhez kapcsolódnak (Jackson–Jackson–Baxter–Moore 1986: 123).

Hogy azonban a kanadai politikatudomány által a legutóbbi időig jellemzőnek tartott politikai kultúra mennyire átalakulóban van, vagy egyes hagyományos tényezői mennyire képesek semlegesíteni a többit, azt talán kifejezi az utolsó példám, az 1992. október 26-án a Charlottetown-i Egyezményről tartott referendum negatív eredménye és a mögöttes tényezők.

Itt is csak jelzésre szorítkozom, hiszen a probléma egészét másutt már megkíséreltem elemezni (Kulcsár 1993).

Általános vélemény szerint a Charlottetown-i Egyezményt nem elsősorban a tartalma miatt utasította el a népszavazás (erre mutatnak a közvéleménykutatási adatok is, lásd Kulcsár 1993), hanem a közvélemény a működő *politikai rendszerrel* vagy még inkább: a politikai, gazdasági, kulturális, média stb. *elittel* szemben foglalt állást ilyen módon. Annak ellenére történt ez így, hogy a kormányzat – ideértve a szövetségi kormányt, a tartományokat, különösen Quebecet – és a törvényhozó testületek alapos bizottsági előkészületeket végeztek, megkísérelték a javaslatokat és a kialakult álláspontokról alkotott véleményt lakossági vitákon feltárni és megvitatni (lásd erre: Cameron–Smith 1992; Beaudoin–Donnie 1992). Igaz, e vitákon többnyire szakértők, egyes civil szervezetek képviselői, sajátos – például etnikai – érdekeket kifejező csoportok stb. vettek részt elsősorban. S talán itt érhető tetten az az ellentmondás, amely a jelenséget megmagyarázza. Nevezetesen az, hogy a lakosság valójában nem tulajdonított

oly nagy fontosságot az Alkotmány módosításának. Sokan megkísérlik leegyszerűsíteni a kérdést Quebec szeparatista törekvéseire, a „distinct society” követelésére és az ezzel szemben álló, főleg a nyugati tartományokban kialakult attitűdre. Ám az egyezmény sokkal többről szól, és mélyen érintette Kanada államszerkezetét, az egyes tartományok képviselőit a Parlamentben (eltörölte pl. a kinevezett szenátust és választottakkal helyettesítette, minden tartomány hat, a területek egy-egy szenátort választhattak volna, mi több, kedvezően alakította volna a lakosság jogait, és a gazdaság jövője lehetőségét). Arra törekedett például, hogy megtisztítsa a tartományok közötti kereskedelmet a tőke, a munkaerő és az áru szabad mozgását akadályozó mintegy 5-600 „szabályozótól”. (Az egyezményt – népszerű ismertető mellett – jogszabálytervezetbe öntve is a lakosság rendelkezésére bocsátották, lásd *Draft Legal Text*, October 9, 1992.) Az egész alkotmányozó folyamat azonban a gazdasági recesszió éveiben ment végbe, a lakosságnak a romló életkörülményekkel kellett szembenézni, s a kormányzattól is – legyen az szövetségi vagy provinciális – elsősorban a gazdasági problémákkal való szembenézést várta el, s szinte „pótcselekvésnek” fogta fel az alkotmányozási folyamatot.

Igazolódott tehát Ron Graham már idézett jellemzése, miszerint Kanada nyugodt, az establishmentet és jogrendet tisztelő lakosságát csak valamilyen válság és a túlságosan messzi távú vízióval rendelkező politikus (ez esetben elsősorban Brian Mulroney volt miniszterelnök, akinek először sikerült 1867 óta egységes akarattá kovácsolni Kanada felettébb bonyolult politikai rendszerének urait) oszthatja meg, vagy pedig ténylegesen új jelenségről van szó. Ha az utóbbi az igaz, akkor kétségessé vált az ország politikai rendszerének képessége az újonnan megjelenő problémák érzékelésére, kezelésére, s ez talán még inkább igényelte volna a politikai rendszer továbbfejlesztését.

Előttünk áll tehát a probléma – s elsősorban természetesen a kanadai politikatudomány előtt –: milyen választ adhat az ország a globális átalakulás, a közelgő 21. század kihívásaira. Talán a nemzetközi összefüggések kutatása ma látványosabb ebből a szempontból (nem lévén azonban e folyóirat profilja, a nemzetközi viszonyokkal kapcsolatos kanadai politikatudományi kutatásokat nem érintettem). Alig hiszem azonban, hogy az 1992. október 26-i referendum nyomán hosszabb távra a felszín alatt maradnának azok a kérdések, amelyekre a kanadai politikának, politikai gondolkodásnak és politikatudománynak választ kell adnia.

Végezetül néhány mondatot a politikatudományi kutatások kereteiről.

A leírtakból kitűnően a kanadai politikai tudományban kiemelkedő személyiségek vannak, akik egymástól eltérő stílusban dolgoznak, de aligha lenne lehetséges egymástól lényegesen eltérő iskolákat oly mértékben megkülönböztetni, ahogyan egyes európai országok politikatudományának életében. Ennek okait tulajdonképpen említettem: egyrészt az Egyesült Államok politikatudományából átvett empirikus

módszerek szinte mindenütt jelen vannak, másrészt általában nem hiányzik az a történeti szemlélet és a politikai problémákhoz szinte pragmatikusan kötődő megközelítés sem, amely e tudományterületen bizonyos kanadai identitást jelent éppen a „nagy szomszéddal” szemben. Az természetes, hogy az egy egy kiemelkedő személyiség körül dolgozó kutatóknál a kanadai politikatudomány különböző elemei különféle hangsúlyt kapnak, de inkább a témaválasztás az, melyet egy-egy kutatóhelyre jellemzőnek tarthatunk.

Tulajdonképpen igaz ez a francia nyelvű politikatudományra is, ám – különösen a Quebecben dolgozó képviselői között – a francia nyelvhez és kultúrához tapadó identitástudat a kutatói szemléletben is megmutatkozik. Nem állítanám, hogy a quebeci kutatók szeparatisták lennének, de jóval hangsúlyozottabban jelenik meg műveikben a nemzeti érzés, adott esetben a nacionalizmus is, mint angol nyelven dolgozó kollégáiknál. Quebec politikai problémái természetesen nem csupán az ottani és a francia kutatókat foglalkoztatják, mégis természetesnek tekinthető, hogy a tartomány története, politikai helyzete, politikai kultúrája központi helyet foglal el a francia nyelvű egyetemek politikatudományi intézetében.

Rátérve ezzel az intézményi tagozódásra, mindenekelőtt hangsúlyozandó, hogy nem kis mértékben az USA tudományos életének hatására Kanada minden nagyobb egyeteme rendelkezik politikatudományi fakultással. Talán a legerősebbek az University of Toronto, a Queen's University (Kingston), a l'Université de Laval (Quebec City, francia nyelvű), a McGill University és az Université de Montréal (az utóbbi francia nyelvű/Montreal), a University of British Columbia (Vancouver), valamint Ottawaban a Carleton University és a University of Ottawa fakultásai, illetőleg „departmentjei”. Szeretném azonnal hozzátenni, hogy más egyetemeken is találhatók kitűnő szakemberek (különösen egy-egy témában), s az egyetemeken kívül, szakosított kutatóintézetek is működnek. Ilyen például az International Institute for Human Rights (Montreal), a Lester B. Pearsonról elnevezett, főleg nemzetközi politikai problémákkal foglalkozó Intézet Vancouverben, a Canadian Institute of International Affairs Torontóban (ennek az intézetnek a kiadásában jelenik meg az *International Journal* című kitűnő folyóirat¹⁰) stb. Fejlett tudományos társasági élet alakult ki, a társasági üléseken, de az egyetemeken is szívesen látnak külföldi előadókat esetenként vagy hosszabb távú alkalmazásra is.

Ha a kutatott problémák teljességéről nem is adhattam képet, két vonásban mégis érezhető talán a hasonlóság a kialakuló magyar politikatudománnyal. Egyrészt a kutatások igen érzékenyek az éppen felmerülő politikai problémák iránt, s ez azzal is összefügg, hogy – eltérően a magyar gyakorlattól – a kutatók (különösen a speciális nemzetközi témákkal foglalkozók, kelet-európai szakértők, az ázsiai térséget, az ENSZ tevékenységét, működése továbbfejlesztésének lehetőségeit, a nemzetközi regionális fejlődést stb. vizsgálók) a gyakorlatban is segítik a kormány politikai tervező munkáját. A további

hasonlóság pedig néhány probléma, amely az együttműködés bizonyos lehetőségét is megadja. Ezek: a nemzeti, etnikai vagy a tágabb értelemben vett történeti elem a politikai kultúrában, a parlamentarizmus, a lokális közösségek összefüggéséből adódó problémák, a közvetlen lakossági részvétel lehetőségei a parlamentáris demokráciában (különösen olyan szilárd helyzetű kormány esetében, amilyen – brit mintára – Kanadában is kialakult) stb. Érdemes tehát megismerni a kanadai politikatudomány teljesítményét.¹¹

JEGYZETEK

¹ 1837-ben a brit birodalom Lower Canada tartományában lázadás tört ki, amely csakhamar áterjedt Upper Canadára is. Jóllehet a lázadást hamarosan elfojtották, a kormány mégis a kor egyik legismertebb államférfiát John George Lambton, Lord Durham-ot küldte Észak-Amerikába, mint főbiztost és Brit Észak-Amerika főkormányzóját az ügy kivizsgálására és jelentéstételre. Durham 1838 májusában érkezett Quebecbe és 1839-ben adta át a jelentését a kormánynak. Ezen a jelentésen azóta is vitatkoznak. Egyrészt a brit birodalom egyik „leghaladóbb” dokumentumának tartják, amellyel nem csupán Kanadában, de a birodalom egészében is új fejezet kezdődött. Javaslata ugyanis gyakorlatilag önkormányzatot kívánt biztosítani a gyarmatoknak, abból kiindulva, hogy a szabadságuk elnyomása esetén előbb-utóbb kiválnak a birodalomból. Ugyanolyan önkormányzati szabadságot kell tehát számukra biztosítani, amilyet az anyaország lakosai élveznek. A jelentés másik lényeges pontja azonban a két tartomány (az egyik gyakorlatilag angol, a másik francia nyelvű volt) összevonását javasolta, együttes önkormányzatot bevezetve. (Nem kis mértékben azért, mert Upper Canada angol domináns rétege támogatásával Lower Canada lakossága nem fogadta volna el a tartomány önkormányzatának visszaállítását, hiszen ez a helyi törvényhozásban francia többséget jelentett volna. Még a federáció kialakítása is lehetetlennek bizonyult. Kanada 1771 előtti egységének visszaállítása esetén viszont a francia lakosság kisebbségbe került volna az önkormányzati szervezetekben, és ez gyakorlatilag elősegítette volna a francia lakosság asszimilációját. A vita azon folyik, hogy a liberális Durham hogyan tehetett ilyen „kétarcú” javaslatot, ám Janet Ajzenstat egy évtizeddel ezelőtti megjelent tanulmányában kimutatta, hogy Durham szemléletének liberális lényegéből – amely szerint nem ismert el az egyén és az állam között más közvetítő kollektívumot (az etnikait sem, sőt a francia provincializmust kifejezetten megvetette) – logikusan következett javaslatának második része. A liberális gondolkodásban a diszkrimináció, akár faj, eredet, szín stb. alapján, intoleranciát és igazságtalanságot jelent, hiszen az egyént azzal a közösséggel azonosítaná, amelybe született és ezt jogilag is kifejezésre juttatja. Hiába tűnik ez ma a kisebbségek esetében ajánlatosnak, a klasszikus liberalizmus időszakában elítélendő volt (Ajzenstat 1984: 239–257). Végül az 1840. évi Act of Union a két tartományt, igaz más néven (Nyugat- és Kelet-Kanada), egységes és tartományi arányossággal összetett törvényhozó testülettel kapcsolta egymáshoz. Ez a törvény, jóllehet hátrányos volt az egykori Lower Canada francia többségére nézve, minthogy azonban nem érintette sem a civil jog érvényét, sem a földesúri jogokat, sem az egyház speciális jogait, számukra is elfogadhatónak bizonyult.

² A „nyugodt forradalom” a Kanadában az ötvenes-hatvanas években megindult, az ország valódi modern állammá válása folyamatában leírható átalakulás quebeci megjelenése. A modernizáció azonban – éppen a quebeci társadalom bizonyos elmaradottsága, sőt egyes vonásaiban szinte „archaikus” jellege folytán – ott jóval látványosabban ment végbe, mint az ország más tartományaiban. Egyesek, köztük Maurice Duplessis (Quebec első minisztere 1960-ig), védték a meglévő, 19.

századi tradicionális társadalmat és a rezsim elleni lázadásnak tartották a modernizációt, amelyet politikai szinten a quebeci értelmiség kezdeményezett – George Henri Lévesque atyától, a Laval Egyetem tanárától a még fiatal Pierre Elliot Trudeau-ig (akkor a baloldali irányzatú Cité Libre szerkesztője volt) –, s amely lényegében Jean Lesage liberális politikus első minisztersége alatt bontakozott ki. A politikai átalakulás mögött a kanadai angol és az amerikai tőke állt, amelynek quebeci behatolásához természetesen szükség volt e társadalom szerkezetének és mentalitásának megváltozására, a bezártság érzésének kiküszöbölésére, a világ iránti nyitottság kialakítására. Hiába élt ez a társadalom például 170 év óta képvisleti kormányzás alatt, valójában nem bíztak, éppen a brit hódítás ténye miatt, a szekuláris államban, nem tekintették a népakarat végrehajtójának, ami sajátos francia passzivitást eredményezett az állam életében. Az állam helyét sok tekintetben az egyház töltötte be, amelynek teljes behatolása a társadalomba, példa nélküli szervezeti kapacitása a legfontosabb politikai tényezővé válását jelentette, s a quebeci nacionalizmust is tradicionális (kulturális, egyházi szféra, a rurális területek hagyományos életmódjának védelme stb.) formában alakította (Gingras–Nevitte 1991: 198). A „nyugodt forradalom” nem döntötte meg ezt az államot, hanem „kiszájtította”, saját céljaira használta. Jean Lesage első miniszter szerint, az állam segítségével a lakosság saját urává vált, és innen indult meg a mozgalom a francia kanadaiaknak az ország egészét átfogó szövetségi államszervezetbe való beáramlására is. Mindez természetesen a korábbi tradicionális patriotizmus helyébe friss nemzeti érzést, nacionalizmust, sőt bizonyos fokig szeparatizmust hozott, amelyet tehát akár a „nyugodt forradalom” diszfunkcionális következményének is tekinthetünk. A „nyugodt forradalomról” természetesen ma is viták vannak, szinte általánosan elfogadott a vélemény, hogy – Guy Rochet megfogalmazásában – sokkal inkább a mentalításban, az attitűdökben és az értékekben bekövetkezett változás a lényeges, semmint a strukturális-intézményi átalakulás. Mások szerint ez igaz, de nem tartják lebecsülhetőnek például az egyház intézményeinek alkalmazkodóképességét, és ezért, de más okok miatt is, szó sem lehetett a szinte máról holnapra bekövetkező változásokról. Sőt, Quebec valójában még 1976-ban sem volt – a közvélemény-kutatások szerint – igazán szekuláris társadalomnak tekinthető. Vagyis a modernizálódás megtörtént, de a modern és tradicionális értékek közötti feszültség még nem tűnt el. (A „nyugodt forradalom” összkanaadai kontextusára lásd Morton 1982: 519–527, a vitára pedig Gingras–Nevitte 1991: 197–205.)

³ Kanada államfője a főkormányzó, akit a miniszterelnök és a kabinet előterjesztése alapján a brit Királynő (Király) nevez ki. A 10 tartomány államfői pozícióit a kormányzóhelyettesek töltik be, őket a főkormányzó nevezi ki, a Privy Council döntése alapján. Így a kinevezés hivatalos aláírási formája: „Governor General in Council”.

⁴ A Charlottetown-i Egyezmény lényegében a Meech Lake-i Egyezmény ratifikálásának kudarcá folytán kialakult új alkotmányozási folyamat eredménye, amely alapjaiban választ adott volna Kanada legfontosabb államszerkezeti és alkotmányjogi kérdéseire. Háttérére, tartalmára és az 1992. évi népszavazással bekövetkezett elutasítására lásd Kulcsár 1993.

⁵ Az 1982. évi Alkotmánytörvényben foglalt Emberi Jogok és Szabadságjogok Kanadai Chartája idegen az angol tradicionális alkotmányjogi gondolkodástól, mint ahogyan az alkotmánybírói felülvizsgálatának lehetőségét is sokan a brit tradíciók sérelmének és amerikai hatásnak tulajdonítják. Mások viszont a Chartát az új alkotmányjogi helyzet kulcselemének tekintik, amelyet a kanadai politikai tradíciók fényében kell értelmezni. Ebből következően az elsődleges jellemzője – mondják – nem a kormánykorlátozása az egyénnel szemben, hanem éppen az emberi jogok előmozdítására állapít meg állami kötelezettségeket (lásd pl. Coyne 1991: 139). A Charta ellen érvelők gondolati- és érvrendszere egyébként hasonló ahhoz, ahogyan a világon mindenütt (egyebek között Magyarországon is, de sokszor igen eltúlzott módon) az alkotmánybíróságok tevékenységével szemben érvelnek azok, akik a parlament korlátlan szuverenitásának hangoztatásával,

lényegében a parlamenti többség akaratának korlátlan érvényesítését kívánják. Meg kell jegyezmem végül, hogy Kanadában külön intézmény is őrökdi az emberi jogok sérthetlenségén, és pedig a Canadian Human Rights Commission. A Bizottság évi jelentést terjeszt a Parlament elé – az igazságügyminiszter prezentálásában – az emberi jogok helyzetéről.

- ⁶ Trudeau, akit korai tevékenysége folytán többen „szocialistának” tartottak, tulajdonképpen a klasszikus liberalizmus gondolatmenetét vitte végig – már fiatalkori írásaiban is –, az ésszerű társadalom megteremtéséig, az érzelmek kiküszöböléséig. Ezért írt már a *Cité Libere*-ben is a quebeci nacionalizmus ellen. „Abszurd gondolatnak találjuk – írta –, hogy francia Kanada demokratikusabbá, szocialistábbá, szekulárisabbá és modernebbé válhat a bezárkózással, és azzal, ha, leszámítva az elavult tradícióit és a reakciós ideológiáit, megfosztja magát minden más támogatástól az ellenséges külvilággal szemben. Ha egy mondatban kell összefoglalnom álláspontomat, akkor azt mondanám, annak a módját keressük, hogy Quebecből valódi államot alkossunk, és miután a szövetségi alkotmány elég nagy hatalmat nyújt nekünk ehhez, a nacionalista mozgalmakat diverziós tevékenységnek tekintjük” (Trudeau 1985: 335).
- ⁷ A szociáldemokrata jellegű Új Demokrata Pártnak több „előszervezte” volt, elődjének azonban a Co-operative Commonwealth Federation nevű szervezetet tekintik, amelynek alapelveit az ún. *Regina Manifesto* című (Reginában, Saskatchewan fővárosában 1933 júliusában elfogadott) dokumentumban foglalja össze. (A dokumentumot lásd Forbes 1985: 241–250, a párt ideológiájának gyökereire Morton 1991: 303–306, mai szempontjaira McLaughlin 1992.)
- ⁸ Hogy ez a szempont korábban is jelen volt Trudeau gondolkodásában – többek által „szocialistának” tartott korszakában, az kitűnik a már korábban idézett írásaiból (lásd. 6. sz. jegyzetet). Mindezzel együtt ma többen azt állítják, hogy Trudeau a francia kollektívizmussal kívánta helyettesíteni az angol politikai-jogi kultúra individuális szemléletét (lásd Gairdner 1991: 13–14). A klasszikus liberalizmus ráció eszméje természetesen a tervezett társadalomhoz, a „társadalmi mérnökösködéshez” vezet, ám ez aligha azonos a quebeci francia kollektívizmussal, jóllehet valóban kötődik a francia politikai gondolkodás útjához.
- ⁹ Nem hallgatható el azonban, hogy a multikulturális politika hivatalos elfogadása (1971), az 1982. évi alkotmánytörvényben megjelenő hivatalos kétnyelvűség – elsősorban Kanada brit lakossága körében – negatív visszhangot is kivált. A politikatudományban is megjelent olyan nézet, hogy a multikulturalizmus, a kétnyelvűség és a bevándorlás lényegében az angol Kanada rendszeres pusztítását jelenti (Gairdner 1991: 389–420), Kanada tradicionális kultúrájának eltemetését, s olyan „kollektivistá nemzet” felépítését, amely a bürokratikus kultúrát bátorítja s megsemmisíti a tradicionális örökséget. A két alapító nemzet, a két nyelvi csoport konfederációja „tündérmese”, írja Gairdner, s különben az a két politikai nemzet fogalma. Az „alapító atyák”, franciák, angolok, fрек és skótok hangsúlyozottan deklarálták, hogy egy új nemzetet kívánnak alkotni (Gairdner 1991: 388). Kanadai találkozói során egyébként egyik nyugati tartomány „multikulturális” miniszterétől magam is hallottam ennek a politikának megkérdőjelezését.
- ¹⁰ E folyóirat 1992. évi 3., *Canada and the new world order* című tematikus számában átfogó képet ad az ország nemzetközi viszonyairól, sőt stratégiájáról.
- ¹¹ Végezetül meg kell jegyezmem, hogy a tanulmány a kanadai 1993. október végi általános választás előtt készült. A választás a pártviszonyokat jelentősen módosította. A győztes Liberális Párt abszolút többséget kapott, míg a korábban hatalmon lévő Haladó Konzervatív Párt megsemmisítő vereséget szenvedett: mindössze két képviselői helye van a Szövetségi Parlament Alsóházában. A második legerősebb párt – a hivatalos ellenzék – a Bloc Quebecois lett, helyet kapott a Reform Párt is, az Új Demokrata Párt jelenléte is jóval gyengébb a korábnál.

IRODALOM

1. HIVATKOZOTT MŰVEK

- Ajzenstat, J. 1984: *Liberalism and Assimilation: Lord Durham Reconsidered*. In: Brooks (ed.) 1984.
- Axworthy, T. S.–P. E. Trudeau (eds.) 1992. *Towards a Just Society*. Toronto: Penguin Books
- Beaudoin, G.–D. Donnie 1992. *A Renewed Canada*. The Report of the Special Joint Committee of the Senate and the House of Commons. (February 28)
- Brooks, S. (ed.) 1984. *Political Thought in Canada*. Contemporary Perspectives. Toronto: Irwin Publishing
- Brooks, S.–A. G. Gagnon 1990. *Politics and Social Science in Canada*. In: Gagnon–Bickerton (eds.) 1990.
- Cairns, A. 1991. *The Charter Interest Groups, Executive Federalism and Constitutional Reform*. In: Smith–McKinnon–Courtney (eds.) 1991.
- Cameron, D.–M. Smith (eds.) 1992: *Constitutional Politics. The Canadian Forum Book on the Federal Constitutional Proposals 1991–92*. Toronto: James Lorimer and Company Publishers
- Christian, W.–C. Campbell 1983. *Political Parties and Ideologies in Canada: Liberals, conservatives, socialists, nationalists*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson
- — 1989. *Political Parties in Canada*. In: Gagnon–Tanguay (eds.) 1989.
- Clarkson, S.–C. McCall 1990. *Trudeau and our Times*. Vol. I. Toronto: McClelland and Stewart INC.
- Craig, G. M. (ed.) 1963. *Lord Durham's Report*. Toronto: McClelland and Stewart
- Courchene, T. J. 1991. *Forever Amber*. In: Smith–McKinnon–Courtney (eds.) 1991.
- Coutts, J. 1992. *Expansion, Retrenchment and Protecting the Future: Social Policy in the Trudeau Years*. In: Axworthy–Trudeau (eds.) 1992.
- Coyne, D. 1991. *Commentary*. In: Smith–McKinnon–Courtney (eds.) 1991.
- Dobbin, M. 1991. *Preston Manning and the Reform Party*. Toronto: J. Lorimer
- English, J. 1992. *The Worldly Years. The Life of Lester Pearson*. Vol. II. 1949–1972. New York, Toronto etc.: Alfred A. Knopf Canada
- Forbes, H. D. (ed.) 1985. *Canadian Political Thought*. Toronto: Oxford University Press
- Fox, P. W.–G. White (eds.) 1991. *Politics: Canada*. (7th. ed.) Toronto, Montreal, New York etc.: McGraw-Hill Ryerson Limited
- Gagnon, A. G.–J. P. Bickerton (eds.) 1990. *Canadian Politics. An Introduction of the Discipline*. Petersborough, Ont. Broadview Press
- Gagnon, A. G.–A. B. Tanguay (eds.) 1989. *Canadian Parties in Transition*. Scarborough, Ont.: Nelson Canada
- Gairdner, W. D. 1991. (1990) *The Trouble with Canada*. Stoddart Publishing Co. Ltd. (Az 1991-ben megjelent Paperback kiadást használtam, Toronto: General Paperbacks)
- Gingras, F.-T.–N. Nevitte 1991. *Nationalism in Quebec: An Incomplete Secular Revolution*. In: Fox–White (eds.) 1991. (A tanulmányt teljes terjedelemben lásd: „Nationalism in Quebec: The Transition of Ideology and Political Support. In: A. Kornberg–H. Clarke (eds.) 1984. *Political Support in Canada*. Duke University Press)
- Graham, R. 1986. *One Eyed Kings. Promise and Illusion in Canadian Politics*. Toronto: Collins

- Grant, G. 1965. *Lament for a Nation, The Defeat of Canadian Nationalism*. Toronto: McClelland and Stewart
- Hodge, C. 1990. *Canada in Abstract: The Provincialization of Regional Politics*. In: Gagnon-Bickerton (eds.) 1990.
- Jackson, R. J.–D. Jackson–N. Baxter-Moore 1986. *Politics in Canada. Culture, Institutions, Behaviour and Public Policy*. Scarborough, Ont.: Prentice-Hall Canada Inc.
- Jackson, R. J.–D. Jackson 1992. *Stand up for Canada. Leadership and the Canadian Political Crisis*. Scarborough, Ont.: Prentice-Hall Canada Inc.
- King, W. L. M. 1973. (1918) *Industry and Humanity*. Toronto: University of Toronto Press
- Kulcsár K. 1993. Ideológia, Politika, Valóság. (A kanadai alkotmányjogi népszavazás tanulságai). *Társadalomkutatás*, 1.
- Lipset, S. M. 1970. Revolution and Counterrevolution: Canada and the United States. In: O. Kruhlak et al. (eds.): *The Canadian Political Process: A Reader*. Toronto: Holt, Rinehart and Winston
- Martin, P.–A. Gregg–G. Perlin 1991. *Contenders. The Tory Quest for Power*. Scarborough, Ont.: Prentice-Hall Canada
- McLaughlin, A. 1992. *A Woman's Place*. Toronto: MacFarlane Walter and Ross
- Meisel, J. 1972. *Working Papers on Canadian Politics*. Montreal: McGill–Queen's University Press
- 1985. The Decline of Party in Canada. In: H. H. Thorburn (ed) *Party Politics in Canada*. 5th ed. Scarborough, Ont.: Prentice-Hall Canada
- 1991. *Mirror? Searchlight? Interloper?: The Media and Meech*. In: Smith–McKinnon–Courtney (eds.) 1991.
- Morton, W. L. 1982. *The Kingdom of Canada* (2. kiadás, 7. utánnymás) Toronto: McClelland and Stewart
- 1991. *Canadian Socialism: „The Society of Friends”*. In: Fox–White (eds.) 1991.
- Newman, P. C. 1968. *The Distemper of Our Times Canadian Politics in Transition: 1963–1968*. Toronto/Montreal: McClelland and Stewart Limited
- Nicholson, P. 1968. *Vision and Indecision. Diefenbaker and Pearson*. Don Mills, Ont.: A Longmans Book
- Noel, S. J. R. 1976. Leadership and Clientelism. In: D. J. Bellamy–Pamett–D. C. Rowat (eds.): *The Provincial Political Systems: Comparative Essays*. Toronto: Methuen
- Ornstein, M. D.–H. M. Stevenson–A. P. Williams 1980. Region, Class and Political Culture in Canada. *Canadian Journal of Political Science*, (Vol. XIII), 2.
- Pal, L. 1985. Consulting Critics: A New Role of Academic Policy Analysts. *Policy Sciences*, Vol.18. 357–369.
- Partiel, K. Z. 1989. *Political Marketing, Party Finance, and the Decline of Canadian Parties*. In: Gagnon–Tanguay (eds.): 1989.
- Pearson, L. B. (1972–1973) *Mike. The Memoirs of the Right Honourable Lester B. Pearson*. Vol. I-II. Toronto: University of Toronto Press
- Presthus, R. 1986. *Elite Accommodation in Canadian Politics*. Toronto: Macmillan
- Pross, A. P. 1986. *Group Politics and Public Policy*. Toronto: Oxford University Press
- Sawatsky, J. 1991. *Mulroney. The Politics of Ambition*. Toronto: McClelland and Stewart Inc.
- Simeon, R.–D. J. Elkins 1974. Regional Political Cultures in Canada *Canadian Journal of Political Science*. (Vol. VII.) 3.
- Simeon, R.–I. Robinson 1990. *State, Society and Development of Canadian Federalism*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press

- Smith, J. 1991. *Representation and Constitutional Reform in Canada*. In: Smith–McKinnon–Courtney (eds.) 1991.
- Smith, D. E.–P. McKinnon–J. C. Courtney (eds.) 1991. *After Meech Lake. Lessons for the Future*. Saskatoon, Sask.: Fifth House Publishers
- Tanguay, A. B. 1990. Canadian Party Ideologies in the Electronic Age. In: Gagnon–Bickerton (eds.) 1990.
- Trudeau, P. E. 1985a *Advances in Politics* In: Forbes (ed.) 1985. (Az 1958-ban *Les Cheminements de la Politique* címmel írt cikksorozatban, amelyet a kötet rövidített formában közöl, könyv formájában 1970-ben jelent meg.)
- 1985b *Nationalist Alienation*. In: Forbes (ed.) 1985. (Trudeau cikke először 1961-ben jelent meg a *Cité Libre* című hetilapban.)
- Verney, D. 1986. *Three Civilizations, Two Cultures, One State: Canada's Political Traditions*. Durham: Duke University Press

2. REFERENCIA MŰVEK

A hivatkozott irodalom között szereplő műveket itt nem tüntettem fel ismét. S minthogy a kanadai politikatudományi irodalom igen gazdag, a felsoroltak is csak elemi tájékoztatást adhatnak egy-egy témáról.

Intézmények

- Adie, R. F.–P. G. Thomas 1982. *Canadian Public Administration: Problematical Perspectives*. Scarborough: Prentice-Hall Canada
- Beck, S.–I. Bernier (eds.) 1983. *Canada and the New Constitution: The Unfinished Agenda*. 2. Vols. Montreal: Institute for Research on Public Policy
- Black, E. R. 1975. *Divided Loyalties: Canadian Concept of Federalism*. Montreal: McGill-Queen's University Press
- Campbell, C.–G. Szablowski 1979. *The Superbureaucrats: Structure and Behavior in Central Agencies*. Toronto: MacMillan of Canada
- Clarke, H. D.–C. Campbell–F. Q. Quo–A. Goddard (eds.) 1980. *Parliament, Policy and Representation*. Toronto: Methuen
- D'Aquino, T.–G. B. Doern–C. Blair 1983. *Parliamentary Democracy in Canada: Issues for Reform*. Toronto: Methuen
- Johnson, D. 1965. *Égalité ou indépendance*. Montreal: Les éditions renaissance
- McWhinney 1982. *Canada and the Constitution 1979-1982: Patriation and the Charter of Rights*. University of Toronto Press
- Milne, D. 1982. *The New Canadian Constitution*. Toronto: Lorimer
- Punnett, R. M. 1977. *The Prime Minister in Canadian Government and Politics*. Toronto: MacMillan of Canada
- Russel, P. 1982. *The Court and the Constitution*. Kingston: Institute of Intergovernmental Relations
- Smiley, D. V. 1980. *Canada in Question: Federalism in the Eighties*. 3rd ed. Toronto: McGraw-Hill Ryerson
- 1987. *The Federal Condition in Canada*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson
- Stevenson, G. 1982. *Unfulfilled Union: Canadian Federalism and National Unity*. Rev. ed. Toronto: MacMillan
- Wilson, V. S. 1981. *Canadian Public Policy and Administration*. Toronto: University of Toronto Press

Politikai pártok, választások

- Boyer, J. P. 1982. *Political Rights: The Legal Framework of Elections in Canada*. Toronto: Butterworths
- Brodie, M. J.–J. Jensen 1980. *Crisis, Challenge and Change. Party and Class in Canada*. Toronto: Methuen
- Caplan, G.–M. Kirby–H. Segal 1989. *Election (1988): The Issues, the Strategies, the Aftermath*. Scarborough: Prentice-Hall Canada
- Clarke, H. D.–J. Jensen–L. Leduc–J. H. Pammett 1984. *Absent Mandate: The Politics of Discontent in Canada*. Toronto: Gage
- Elkins, D. J.–R. Simeon 1980. *Small Worlds: Parties and Provinces in Canadian Political Life*. Toronto: Methuen
- Lemieux, V. 1989. *The System Approach to Political Parties*. In: Gagnon–Tanguay (eds.): 1989.
- McCall-Newman, C. 1982. *Grits. An Intimate Portrait of the Liberal Party*. Toronto: MacMillan of Canada
- Meisel, J. 1974. *Cleavages, Parties and Values in Canada*. Beverly Hills and London: Sage Publications
- Rae, D. W. 1967. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press
- Thorburn, H. G. (ed.) 1985. *Party Politics in Canada*. 5th ed. Scarborough: Prentice-Hall Canada
- Wearing, J. 1988. *Strained Relations: Canada's Parties and Voters*. Toronto: McClelland and Stewart

Politikai kultúra

- Boismenu, G. et al. 1982. *space regional et nation*. Montréal: Boréal Express
- Brotz, H. 1980. Multiculturalism in Canada: A Muddle. *Canadian Public Policy*, (Vol. VI) 1.
- Dion, L. 1976. *Québec, The Unfinished Revolution*. Montréal: McGill-Queen's University Press
- 1980. *Le Québec et le Canada: les voies de l'avenir*. Montréal: Les éditions Québécoir
- 1987. *Québec: 1945-2000*. Tome I. À la recherche du Québec. Québec: P. U. L.
- Dumont, F. 1987. *Le sort de la culture*. Montréal: L'Hexagone
- Gagnon, A.–M. Montcalm *Quebec: Beyond the Quiet Revolution*. Scarborough: Nelson
- Handler, R. 1988. *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*. Madison, Wisc.: University of Wisconsin Press
- Léger, J. M. 1957–58. Aspects of French-Canadian Nationalism. *University of Toronto Quarterly*, Vol. 27
- Marchak, M. P. 1981. *Ideological Perspectives on Canada*. 2nd ed. Toronto: McGraw-Hill Ryerson
- McRoberts, K.–D. Postgate 1980. *Quebec: Social Change and Political Crisis*. Toronto: McClelland and Stewart
- Morton, W. L. 1972. *The Canadian Identity*. Toronto: University of Toronto Press
- Pammett, J. H.–M. S. Whittington 1976. *Foundations of Political Culture: Political Socialization in Canada*. Toronto: MacMillan
- Pros, A. P. (ed.) 1975. *Pressure Group Behavior in Canadian Politics*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson
- Quinn, H. F. 1979. *The Union Nationale: Quebec Nationalism from Duplessis to Lévesque*. 2nd ed. Toronto: University of Toronto Press

- Roberts, L. W.–R. Clifton 1982. Exploring the Ideology of Canadian Multiculturalism. *Canadian Public Policy*, (Vol. VIII) 1.
- Siegel, A. 1983. *Politics and Media in Canada*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson
- Young, W. D. 1981. The Voices of Democracy: Politics and Communication in Canada. *Canadian Journal of Political Science*, (Vol. 14) 4.

